

Міністерство освіти і науки
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної та практичної психології

Особливості конфліктної поведінки підлітків в залежності від рівня навчальної успішності

Курсова робота
студентки III курсу 37 групи
соціально-психологічного
факультету
заочної форми навчання
Бученко Лідії Іванівни

Науковий керівник:
МАЗЯР ОЛЕГ
ВАСИЛЬОВИЧ

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади типології конфлікту.....	6
1.1. Аналіз конфлікту як соціально-психологічного феномену в ракурсі психологічної інтерпретації.....	6
1.2. Аналітика та динаміка конфліктів у школі.....	11
Висновки до першого розділу.....	22
Розділ 2. Методи, методики та організація дослідження особливостей поведінки учнів підліткового віку в конфліктних ситуаціях в залежності від навчальної успішності.....	24
2.1. Опис методик експериментального дослідження.....	24
2.2. Результати дослідження та їх аналіз.....	31
Висновки до другого розділу.....	43
Висновки.....	44
Список використаної літератури.....	47
Додатки.....	50

Вступ

Там, де існують протилежні погляди, де є люди які мають різні уявлення про цілі та засоби їх досягнення де стримується прояв людської індивідуальності і творчості, неминуче виникають конфліктні ситуації. Розповсюдження конфліктів, їх роль в суспільному житті привертала увагу ще з давніх часів. На протязі всієї історії розвитку суспільної та наукової думки, особливо починаючи з кінця XIX середини XX ст. конфлікти як найважливіше джерело соціальних змін займають одне з центральних місць серед типів соціальної взаємодії, що потребують трансформації і перетворення. Особлива увага до дослідження в області вивчення конфліктів намітилася в другій половині XX ст., здебільшого в працях видатних зарубіжних соціологів Т.Парсонса, Є.Мейо, Л.Козира, Р.Дарендорфа, А.Гаулднера, психологів та спеціалістів по управлінню Дж.Г.Скотта, Р.Фітера, У.Юрі, ЯЛ. Український, Н.В.Грішиної, Х.Корнеліуса, Ш.Фейра та інших.

Слово “конфлікт” (від лат. Conflictus) в перекладі буквально означає “зіткнення”. В наш час немає єдиної точки зору щодо визначення конфлікту.

Проте найпоширенішими є:

- найгостріший спосіб розв'язання значимих протиріч, які виникають у процесі соціальної взаємодії;
- конкурентний тип соціальної взаємодії.

Конфлікт - прояв неузгодженості інтересів; незгода між двома чи більше сторонами (особами або групами), коли кожна сторона намагається зробити так, щоб було прийнято її позицію чи цілі, і стати на заваді іншій стороні чинити те саме; хвороба спілкування.

Інтерес до психологічних конфліктів у педагогічній діяльності викликаний перш за все взаємовідносинами учнів, педагогів та батьків. До недавнього часу педагоги говорили про складні ситуації та бар'єри. Проте за природою ці ситуації є конфліктогенними, хоч в наукових дослідженнях вони в цьому аспекті не фігурували. В дослідженнях педагогічних конфліктів автори

в основному звертаються до різнопланових протиріч, що виникають між учасниками навчально-виконавчого процесу.

Психолого-педагогічні конфлікти базуються на протиріччях, які виникають в навчально-виховному процесі при зіткненні вимог, інтересів педагогів, учнів, батьків, керівників. Ці конфлікти потребують гармонізації відносин між учасниками.

Розв'язання конфлікту - така зміна у поведінці чи у властивостях одного або обох учасників конфлікту, за якої вони більше не конфліктують один з одним.

Об'єкт дослідження: конфліктна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: конфліктна поведінка підлітків в залежності від навчальної успішності.

Мета: теоретично обґрунтувати та дослідити психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків в залежності від навчальної успішності.

Гіпотеза дослідження полягала в припущенні, що підлітки з високим рівнем успішності адекватніше реагують на конфліктні ситуації. Це зумовлено тим, що дані учні мають кращий досвід запобігання і розв'язання конфліктів із суб'єктами педагогічного процесу (вчителями, однолітками) ніж підлітки з низьким рівнем навчальної успішності.

Відповідно до поставленої мети та висунутої гіпотези були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. провести теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми конфлікту як соціально-психологічного феномену;
2. проаналізувати психологічні чинники стилю поведінки учнів підліткового віку в конфліктній ситуації;
3. провести експериментальне дослідження з метою виявлення психологічних особливостей поведінки учнів в конфліктних ситуаціях в залежності від рівня навчальної успішності;
4. підвести підсумки курсового дослідження.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали концепції розвитку психіки та особистості в діяльності (Г.С. Костюк, І.С. Кон, О.Н. Леонтьєв, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко), регулятивно-детерміністська теорія особистості, що ґрунтується на принципі єдності індивіда та соціального середовища (Л.С. Виготський, В.Т. Циба); уявлення про об'єктивно-суб'єктивну природу конфліктів (Н.В. Грішина, О.А. Донченко, А.Т. Ішмуратов, О.Г. Ковальов, В.С. Мерлін, Л.А. Петровская, М.І. Пірен, Т.М. Титаренко, В.А. Фокін), теорія соціальної ідентичності (Г. Теджфел, Дж. Тернер, С. Рейчер), теорія самокатегоризації (Дж. Тернер, Дж. Хог, М. Яримовіч), теорії ідентичності як компоненту самосвідомості особистості (П. Берк, С. Стрікер, В.В. Москаленко, К.В. Коростеліна) та концепції, що підкреслюють соціокультурну зумовленість поведінкових стереотипів (Дж. Джеттен, С. Кітаяма, Г. Маркус, Н.І. Сарджвеладзе, Г.У. Солдатова, Х. Тріандіс).

Методи дослідження: теоретичного рівня – аналіз проблеми на підставі літературних джерел; емпіричного рівня – спостереження, опитування, індивідуальні бесіди з вчителями та учнями.

Теоретичне значення: дослідження полягає в розширенні знань про міжособові конфлікти “учень-учень”.

Практичне значення: отримані в результаті проведеного дослідження дані можна використовувати в психолого-педагогічній практиці з метою мінімізації міжособових конфліктів

Дослідження проводилося в Народицькій ЗОШ І-ІІІ ступенів .

Розділ 1. Теоретичні засади типології конфлікту

1.1. Аналіз конфлікту як соціально-психологічного феномену в ракурсі психологічної інтерпретації

Дослідження конфліктної проблематики у філософсько-соціологічній традиції характеризується зміною уявлень про конфлікт: від негативної оцінки конфлікту як “хвороби” людських стосунків у межах теорії функціоналізму (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Е. Мейо) до визнання його в якості необхідного та природного моменту розвитку соціальної системи у межах соціології конфлікту (Р. Дарендорф, Л. Козер, К. Боулдінг). Становлення конфліктологічної парадигми у теорії конфліктів наголошує на позитивно-функціональній ролі конфлікту у гармонізації соціальних стосунків та принциповій можливості управління ними.

Трактування конфліктів як природної характеристики людського життя спостерігається і в психологічних підходах. У межах ситуаційних теорій конфлікт є природною формою реакції на зовнішню ситуацію. Стійка тенденція особистості до конфліктного реагування є наслідком закріплення відповідних моделей в її поведінковому репертуарі. Когнітивні підходи у вивченні конфлікту ставлять акцент на суб'єктивному відображенні параметрів ситуації, яке стає основою оцінки ситуації як конфліктної та ключовим чинником пояснення феноменології конфліктів. Прийняття суб'єктивного переживання як необхідного компонента наявності конфлікту характерне і для психологів радянської школи (В. Н. Мясіщев, В. С. Мерлін). Вплив деяких ідей діяльнісного підходу знайшов відображення в трактуванні та емпіричному вивченні міжособистісних конфліктів у працях Ф.М. Бородкіна, Г.В. Ложкіна, Л.А. Пет-ровської, Н.І. Пов'якель. У межах теоретичного та практичного дослідження конфліктної взаємодії суттєва увага приділяється ролі суб'єктивного ставлення людини до тих чи інших подій. Це означає, що сприйняття та інтерпретація людиною зовнішньої ситуації, а також власних переживань розглядається як обов'язкова умова

існування конфлікту (Н.В. Грішина, О.А. Донченко, А.Т. Ішмуратов, М.І. Пірен, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва) [3,38].

Соціально-психологічний аналіз конфлікту ґрунтується на дослідженні системи міжособистісних та міжгрупових стосунків людини, які визначають рольові та статусні позиції суб'єктів конфлікту. Власне система соціальних стосунків є тією основою, що визначає суб'єктивне уявлення про існування конфлікту в свідомості його учасників. Дослідження міжособистісних конфліктів у різноманітних видах діяльності людини та сферах соціальних стосунків: педагогічній, військовій, правоохоронній, спортивній – здійснено у працях І.В. Ващенко, Л.М. Карамушки, Н.Л. Коломінського, Г.В. Ложкіна, Н.І. Пов'якель.

Враховуючи соціальний аспект конфліктної проблематики, можна умовно класифікувати теоретичні підходи до вивчення причин виникнення конфлікту на три групи: „людина економічна”, „людина агресивна” та „людина, що потребує”. Теорії групи „людина економічна” джерело конфліктів вбачають у явищах соціальної рівності та нерівності, влади та підпорядкування. Теоретичні підходи „людина агресивна” велику увагу приділяють схильності людини до актів агресивної поведінки. Концепції під умовною назвою „людина, що потребує” вважають соціальний конфлікт наслідком незадоволення сукупності людських потреб, які складають „реальну особистість”, як активного суб'єкта соціального процесу (Дж. Бертон, Й. Гальтунг, Ч. Мітчел). Найважливішими у виникненні конфліктів є потреби в безпеці, визнанні, ідентичності та свободі. Теоретичне визнання потреб як важливих причин конфліктів має безпосереднє значення для теорії вирішення конфліктів, оскільки дає змогу поставити питання про міру задоволення потреби, а також про глибину розв'язання проблеми. Отже, виникає можливість значно розширити діапазон стратегій в управлінні конфліктними ситуаціями.

Центральним поняттям соціальної психології, яке поєднує проблему вирішення соціальних конфліктів та теорію людських потреб є категорія

соціальної ідентичності. Це поняття є опосередкованою ланкою між психологією особистості та її соціальною поведінкою в межах групи та міжгрупових інтеракціях. Більшість сучасних дослідників включають соціальну ідентичність у число первинних людських потреб, які реалізуючись у конкретному часі та просторі здійснюють побудову життєвого світу людини (О. Надлер, Й. Гальтунг, А. Маслоу). Така позиція практично поєднується з точкою зору соціальних психологів, які розглядають соціальну ідентичність як важливий регулятор міжгрупових стосунків (К.В. Коростеліна, Дж. Мід, С. Московічі, Л.Е. Орбан-Лембрик, Г.У. Солдатова, Дж. Шрогер, С. Стрікер,). Теорія соціальної ідентичності, що розвивається в межах соціальної психології, поєднує між собою такі процеси, як виникнення індивідуальної самооцінки (Я-концепція), переживання групової належності (ідентичність) та соціальне порівняння (М.Й. Боришевський, П.І. Гнатенко, О.М. Ічанська, В.В. Москаленко, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фішер, П. Берк, Дж. Стетс). Отже, вивчення соціальної ідентичності вимагає застосування генетичного (С.Д. Максименко) і системного (Б.Г. Ананьєв) підходів [3,41].

Соціальна ідентичність розглядається:

- 1) як необхідна умова психосоціального благополуччя особистості (і в цьому сенсі одна з базових людських потреб);
- 2) як система, що має свої особливості структури;
- 3) як стимул до соціального порівняння, що стає основою дискримінації аутгруп та зумовлює ескалацію конфліктогенного потенціалу в людських стосунках.

Сьогодні важко визначити єдину систему, єдиний підхід до розкриття теорії конфлікту та конфліктної взаємодії.

У сучасній науці немає також спільної точки зору до визначення причин виникнення міжособистісних конфліктів. Багато дослідників зверталися до питання їх детермінації, але більшість із них описували організаційний конфлікт у руслі виробничих стосунків (Е.Е.Вендеров (1969), О.О.Єршов

(1976), Л.О.Петровська (1977), Н.В.Грішина (1977, 1981, 1983), О.Г.Ковальов (1978), В.О.Соснін (1979), Ф.М.Бородкін, Н.М.Коряк (1989), Я.А.Луп'ян (1988), Г.В.Ложкін (1988, 1990, 1993), О.Н.Лебедєв (1992), І.Б.Омеласенко (1996) та ін.).

Конструктивне розв'язання міжособистісного конфлікту неможливе без в'яснення першопричин його виникнення. Причини міжособистісного конфлікту визначаються взаємодією об'єктивних і суб'єктивних факторів: перші створюють потенційну можливість конфлікту, другі - особливості його регуляції (Ф.М.Бородкін, Н.М.Коряк (1989), Г.В.Ложкін (1991)).

У роботах Н.В.Грішиної (1977) соціально-психологічним (об'єктивним) факторам надається пріоритет перед індивідуально-психологічними (суб'єктивними) у детермінації конфліктної поведінки особистості.

Поведінка з відхиленнями, прикладом якої є конфліктна поведінка, розглядається як результат внутрішніх і зовнішніх суперечностей між суспільством, мікросередовищем і самою особистістю (Л.І.Божович, Л.С.Славіна, Т.В.Ендовицька (1976), Б.С.Волков (1975), Л.Е.Орбан (1992), В.І.Ілійчук (1996)).

Питання психологічних факторів, що визначають виникнення, динаміку та кінцевий результат розвитку міжособистісного конфлікту, важливе для розуміння психологічних механізмів регуляції поведінки людини. Воно є істотним і для розробки методологічних засад діагностики, прогнозування і корекції міжособистісних конфліктів у більш ширшому контексті.

Визначення детерміністичної природи конфліктної поведінки залежить від розуміння детермінації психіки людини і зокрема її поведінки. Деякі автори виділяють окремі внутрішні детермінанти поведінки (О.О.Ухтомський (1954), С.Л.Рубінштейн (1957), Д.М.Узнадзе (1966), В.С.Мерлін (1978), О.М.Леонтьєв (1983), А.К.Абульханова-Славська (1980), Х.Хекхаузен (1986), В.О.Моляко (1995)). У працях цілої низки авторів, серед яких найбільший інтерес представляють праці Н.В.Грішиної (1981),

Я.А.Луп'яна (1988), Є.І.Степанова (1994), І.В.Ілійчука (1996), зроблені спроби виділити детермінанти власне конфліктної поведінки [3,43].

Вчені при аналізі проблеми детермінації поведінки особливу увагу акцентували на поєднанні об'єктивних і суб'єктивних детермінант, не надаючи пріоритет жодній. Дані дослідження, на нашу думку, варто доповнити вивченням саме внутрішніх - психологічних детермінант конфліктної поведінки особистості, їх взаємообумовленості і взаємодоповненості.

У своїх працях Л.О.Петровська (1977), Н.В.Грішина (1981), Л.Е.Орбан (1992), В.О.Соснін (1994), М.Амстутц (1994), В.І.Ілійчук (1996), В.І.Ващенко (1997), Є.В.Єгорова (1997) описали конфліктну поведінку як перманентну рису особистості, що акумулюється природними задатками індивіда і його соціальним досвідом. Конфліктна поведінка, на думку вищезазначених авторів, детермінується взаємодією суб'єктивних і об'єктивних чинників.

У дослідженнях вітчизняних (Н.В.Крогіус (1980), Ф.М.Бородкін, Н.М.Коряк (1989), В.І.Ілійчук (1996)) та зарубіжних авторів (К.Томас (1972), Р.Кіпніс, С.Шмідт, І.Вілкінсон (1980), К.Джонас, Б.Х.Мінчер (1982)) розглядається поведінка у конфлікті, її стилі, які реалізуються через окремі тактики. Поведінка у конфлікті може змінюватися залежно від ситуації, в якій проходить конфлікт, від індивідуальних якостей опонента і розуміння власних можливостей [3,44].

Як бачимо, немає єдиного підходу до визначення і розмежування понять "конфліктна поведінка" і "поведінка у конфлікті", які не є тотожними між собою.

1.2. Аналітика та динаміка конфліктів у школі

Трактування конфлікту як інтерсуб'єктивного феномену ставить акцент на внутрішньому баченні реальної ситуації кожним учасником конфлікту (Н.В. Грішина, А.Т. Ішмуратов, Л.А. Петровська, Т.М. Титаренко). Соціопсихологічна модель конфлікту ґрунтується на аналізі конфлікту як соціально-психологічного феномену, який передбачає наступний процес: об'єктивна ситуація → сприйняття ситуації як конфліктної → вибір стилю поведінки в конфліктній ситуації.

Сприйняття ситуації як конфліктної опирається, з одного боку, на саму об'єктивну ситуацію, а з іншого – на індивідуальні когнітивні репрезентації ситуацій різного типу, що існують у свідомості суб'єкта. Суб'єктивними чинниками визначення ситуації є особливості людини: індивідуально-психологічні властивості особистості та соціально-психологічні характеристики її Я-концепції.

Дослідження індивідуально-психологічної зумовленості поведінки людини в конфлікті ґрунтуються на так званому “структурному” методологічному підході, що полягає у трактуванні особистості в контексті її індивідуальних ознак, рис та характерологічних особливостей (Г. Айзенк, Р. Кеттел, Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн, В. С. Мерлін). Центральне місце в структурі особистості займає система індивідуальних психічних властивостей, куди входять психодинамічні та психічні властивості особистості. Згідно з концепцією В.С. Мерліна, психодинамічні властивості визначаються „векторами” екстраверсії-інтроверсії, тривожності, психотизму та характеризують динаміку окремих психічних процесів людини. Психічні властивості ґрунтуються на властивостях темпераменту та формують багатofакторну структуру особистості.

Серед соціально-психологічних характеристик важливу роль відіграє система соціальних ідентичностей особистості як структурного елементу Я-концепції особистості. Соціальна ідентичність трактується у двох аспектах: як уявлення про себе через призму соціальних стосунків у термінах

соціальних ролей та позицій, і як проста належність до певної соціальної групи. Розвиток соціальної ідентичності полягає в синтезі ідентифікацій, що спостерігаються в процесі соціалізації. В основі механізму ідентифікації лежать три компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий. Соціальна ідентичність може бути позитивною або негативною і є частиною загальної самооцінки людини [7,95].

Вибір стилю поведінки людини в конфлікті певною мірою залежить від індивідуально-психологічних властивостей особистості. За результатами дослідження науковців, психотизм та агресивність зумовлюють активну поведінку людини в стилі суперництва; інтравертованість особистості дає змогу використовувати стиль співробітництва; жіночий тип психічної діяльності передбачає схильність до компромісів. Проте, уваги заслуговує не лише проблема детермінації стилю поведінки людини її індивідуально-психологічними властивостями, а й питання про соціально-психологічні чинники вибору людиною активного чи, навпаки, пасивного стилю поведінки в конфлікті.

Період соціального самовизначення учнів підліткового віку характеризується такими важливими механізмами як соціальна ідентифікація, соціальна самооцінка та соціальна категоризація. Процес соціальної ідентифікації тісно пов'язаний з соціальною самооцінкою, позитивним чи негативним ставленням до себе як значимого соціального суб'єкту. Важливим елементом соціальної ідентичності є соціальна категоризація, як сприйняття себе в системі соціальних категорій. Соціальна ідентичність є центральною категорією в системі декодування інформації людини, а отже і керує вибором стилю поведінки в ситуації конфлікту, яка є ситуацією загрози для існуючої категоріальної структури.

Стиль співробітництва досить чітко відображає відмінність між індивідуалістичними та колективістичними тенденціями: будучи активною формою взаємодії, він спрямований на колективне прийняття рішення в ситуації конфлікту. Отже, цей спосіб поведінки легше засвоюється людьми

колективістичної спрямованості. Належність до соціальної категорії сільських жителів та високий рівень соціальної самокатегоризації свідчить про колективістичну спрямованість особистості та зумовлює поведінку людини в стилі співробітництва. І, навпаки, належність до категорії міських жителів та високий рівень особистісної самокатегоризації вказує на індивідуалістичні тенденції та меншу здатність діяти шляхом співробітництва.

Фундаментом навчально-виховного процесу є організація викладачем гуманного педагогічного спілкування із учнями. А в ньому, як і в будь-якій справі, є елементи “вищого пілотажу”. До них, насамперед, належать уміння та навички викладача управляти конфліктною ситуацією. Конфлікти виникають у будь-яких людських взаєминах, і стосунки “слухач – викладач” не є винятком. Це цілком нормальна і природна ситуація. Педагогу слід непокоїтися не лише в тих випадках, коли конфлікти виникають, а й тоді, коли їх взагалі немає. Це показник дефектності його взаємодії зі слухачами: вона має поверховий, безособовий характер, і слухачі просто не звертають уваги на педагога [8,25].

Необхідно розрізняти *конструктивні* і *деструктивні конфлікти*. Перші спрямовані на зміст проблемної ситуації та пошук варіантів розв'язання, а другі пов'язані із “з'ясуванням стосунків”. Конструктивні конфлікти сприяють уточненню позицій і єднають колектив; деструктивні ж руйнують колектив. Від їх розв'язання суттєво залежать і психологічний клімат у групі, успішність, а також здоров'я учнів та педагогів. Аналіз великої кількості конфліктів показав, що конфліктуючі як правило, не здатні усвідомити справжні причини конфлікту, “зациклюючись” на найбільш обурливих їх моментах, які лежать на поверхні і є наслідками більш глибоких причин. Спостереження показують, що 80% конфліктів виникають поза бажанням їх учасників, і це відбувається не лише з причин невихованості, або недостатності досвіду, а й із-за особливостей нашої психіки. Інколи люди не

здатні побачити і зрозуміти сутність конфліктної ситуації і динаміку її розвитку.

Головну роль у виникненні конфліктів відіграють так звані **конфліктогени** (“сприятливі до конфлікту”). Підступну суть конфліктогенів можна пояснити тим, що ми більш чутливі до слів інших, ніж до власних. Велика небезпека походить від ігнорування важливої закономірності-ескалації конфліктогенів. На конфліктоген в нашу адресу ми намагаємось відповісти більш сильним конфліктогеном, часто обираємо максимально сильний серед усіх можливих (“найкращий захист – напад”).

Нагадаємо правила безконфліктного спілкування.

- 1) Не вживайте конфліктогенів
- 2) Не відповідайте на конфліктоген конфліктогеном;
- 3) Проявляйте емпатію до співбесідника і поважайте його [8,27].

Проблема в тому, що конфліктуюча сторона, як правило, неадекватно сприймає опонента.

До типових недоліків сприйняття належать такі помилки:

1. Ілюзія власної шляхетності, коли ми вважаємо, що стали “жертвою” злостивого суперечника, а самі поводимося зразково. Конфліктуючі сторони переконані у своїй правоті, і переконані, що справа в опонентові, який цього не бажає.

2. Пошук соломинки в оці іншого. Своєю поведінкою педагог може заспокоїти слухача, чи провокувати його на порушення дисципліни. В конфлікті надзвичайно важливо контролювати кожне своє слово, вчинок, вміти спостерігати не лише за опонентом, а, в першу чергу, за собою.

3. - Подвійна етика. Людині властиво прикрашати власну поведінку навіть перед самим собою. Власні дії ми завжди намагаємось сприймати як розумні, ввічливі відносно суперника, а чужі - як неприпустимі, нечесні.

4. Все зрозуміло. Нерідко обидві сторони спрощують ситуацію конфлікту. Причина таж: переконання, що мої дії правильні, а ось опонент

поводиться нахабно і неадекватно ситуації. Схожі помилки, які досить характерні в конфліктній ситуації, ускладнюють процес примирення.

Брати участь у конфлікті можна по-різному. Існують спеціальні слова-уточнення різних видів участі.

Опоненти — учасники конфлікту, які вважають свої інтереси неузгодженими.

Противник - опонент, який прагне реалізувати свої інтереси за рахунок нейтралізації інтересів іншого.

Агресор - противник, який виявляє агресивність.

Агресивність — намагання зробити зло іншому; емоційний стан і риса характеру людини; характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями гніву, злості, намаганням заподіяти шкоду іншому.

Ворог - той, хто перебуває у стані ворожості, боротьби з ким-небудь; принциповий противник чого-небудь.

Прихильник - той, хто підтримує, захищає кого-небудь, стоїть на чийсь боці; той, хто поділяє чийсь погляди; учасник, який співпрацює з “Я”.

Співчуваючий - той, хто бачить з точки зору “Я”; хто чуйний до чогось, когось; виявляє співчуття, підтримку.

Засуджуючий — той, хто бачить з точки зору “ТИ”; хто визнає когось винним, ставиться до когось, чогось негативно, висловлює незадоволення кимсь або чимось.

Посередник-учасник, інтерес якого - ліквідувати конфлікт; той, хто сприяє примиренню кого-небудь.

Арбітр - учасник, мета якого проаналізувати конфлікт і дати рекомендації Щодо його ліквідації; посередник, який розв'язує спори.

Вдосконалення спілкування включає використання будь-яких формальних поглядів та вимог. Неприпустимо перетворювати культуру міжособистісних контактів у змагання, відмічати “встигаючих” і “відстаючих”. В цій області так досягаються результати, зворотні потрібним.

Виховні дії потребують у даному випадку високої делікатності, бо корекція контактів найкращим чином здійснюється на групових заняттях. Психокорекційна робота непрямого типу (ведення літературної, художньої студії, спортивної секції, гуртка, клубу тощо) краще ніж непрофесійне втручання у складний світ міжособистісних відносин.

Конфлікти, що найбільш складно підлягають вирішенню, пов'язані з поділом загального об'єкта домагань. Виборювання матеріальних вигод, провідної позиції, визнання (слави, популярності та ін.) ведуть до “трикутника суперництва”. Якщо конфлікт виник саме на цьому ґрунті, то завдання психолога, педагога - випередити пряме ущемлення конфліктуючими прав, гідності чи інтересів один одного. Але часто ворожнеча двох полягає у вже скоєному ущемленні одним з них іншого, то саме цим пояснюється стійкість конфлікту. У багатьох випадках ущемленим виявляється не стільки почуття гідності, скільки амбіції одного з конфліктуючих.

Витоком конфлікту часто стає непідтвердження рольових очікувань, що ставлять один одному партнери у спілкуванні.

Джерело конфлікту може полягати у відносно психологічній несумісності людей, примушених щоденно контактувати один з одним. Психологічне втручання у конфлікт тут дуже важливе, оскільки людина повинна зрозуміти й прийняти індивідуальні розбіжності у характерах і навчитись поважати тих, хто на неї не схожий [11,63].

Безліч шкільних конфліктів, які часто закінчуються великою бідою, трапляються через невміння вчителя розмовляти з учнями.

Вчителю слід уникати проявів поведінки, що свідчить про ідеалізацію власного “Я” та прагнень підтверджувати значущість власних вчинків, що обумовлює очікування покори з боку учнів.

Як будь-яка людина, педагог, не усвідомлює вплив емоційно-естетичних стереотипів на особистісні оцінки учнів. Стереотипи найчастіше проявляються в умовах дефіциту інформації про особистість. По мірі

знайомства з учнями, взаємовідносин в урочний та позакласний час, в процесі спостереження за поведінкою в різних ситуаціях оцінка стає все більш індивідуалізованою і починає визначатися конкретними рисами поведінки і діяльності.

Отже, негативна стереотипізація виявляється у таких сферах педагогічної діяльності:

1. Педагогічні технології (стиль спілкування) – “валовий підхід” до навчання та виховання, який не орієнтований на особистість учня, надмірний регламент діяльності учнів; невміння визначити мету навчання й виховання з урахуванням віку та індивідуальності учнів.

2. Педагогічні техніки - невміння володіти собою, адекватно поводитися тощо.

3. Культура взаємодії та спілкування - дефіцит взаєморозуміння, приниження учня, дистанція у взаєминах.

Абстрактне питання позитивний чи негативний вплив стереотипів на педагогічну діяльність не має сенсу. В міжособистісному пізнанні стереотипи відіграють негативну роль, якщо педагог слідує ним і якщо їх вплив набуває абсолютного характеру.

Позитивного значення стереотипи набувають у тому разі, якщо педагог, спираючись на них, дає можливу оцінку особистості учня; якщо опора на стереотипи є лише одним з можливих механізмів пізнання, який діє в умовах дефіциту інформації, що згодом місце буде мати цілеспрямоване, професійне визначення особистості учня.

Це обумовлює впровадження системи особистісно-орієнтованого процесу, що означає: виявлення загальних і специфічних здібностей виховних можливостей дітей; відмову від “рольової” взаємодії; стимулювання дослідницької активності, тенденції до особистісного зросту; діалогізацію педагогічної взаємодії з позиції учнів, які співробітничать з педагогом в процесі навчально-виховної діяльності.

Розбудова відносин з учнями повинна ґрунтуватись на гуманних основах. Таким чином, можна виділити *принципи* розбудови відносин в системі “вчитель-учні”: управління навчанням та життям дітей з позиції їхніх інтересів, створення умов для їх всебічного розвитку; постійне виявлення віри в можливість і перспективи розвитку дитини; увага та підтримка гідності дитини; прийняття дітей такими, які вони є.

Проблеми в спілкуванні виникають тоді, коли вчитель намагається будувати стосунки з учнями лише на формально-рольовій основі, уникаючи емоційності, відкритості, спонтанності, будь-яких особових виявів, які на його думку можуть похитнути в очах учнів легітимність його статусу переваги.

Учні потребують цілеспрямованого формування системи знань щодо сутності конфлікту, способів його вирішення. Практично всі учні, коли думають про конфлікти, міркують у термінах “перемога” або “поразка”. Багато хто вважає, що вони можуть виграти у конфлікті, якщо будуть сильнішими. Взаємини із іншими сприймаються як безперервна війна, змагання. Цілком зрозуміло, що деякі учні у цій ситуації вважають педагогів своїми недругами-диктаторами, яким потрібно чинити опір, або “ганчірками”, якими можна “витирати ноги”.

На підставі типології конфліктної поведінки, розробленої К. Томасом, можна виділити два типи поводження: це кооперація, зв'язана з увагою людини до інтересів інших людей, які беруть участь у конфлікті, і напористість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів.

Працездатність знижується після яких-небудь чвар, неприємних розмов, конфліктів з ровесниками. Справа в тому, що під впливом психотравмуючої ситуації найчастіше страждає емоційна сфера. Дитина легко засмучується, стає підвищено чутливою до образ. Будь-яка дрібниця, невдале слово або імперативний наказовий тон важко травмує душу дитини. Вона стає плаксивою, роздратованою, не терпить зауважень. Їй здається, що її ніхто не розуміє. Інколи дитина довго плаче, не може заспокоїтись, хоча

достатніх підстав для цього немає. У неї починає боліти голова, сповільнюється темп на заняттях, погіршуються увага та пам'ять. Для неврастенії характерні й інші прояви (порушення сну, апетиту).

Конфлікти бувають з різних причин і з різними людьми: з учителями, однокласниками та іншими школярами. Конфліктна ситуація з учителем може виникнути не тільки з вини учня, але й з вини вчителя та батьків. Бувають, на жаль, випадки, коли дитина чимось не подобається вчителю: зовнішнім виглядом, поведінкою, манерою відповідати на уроці. Це дратує вчителя, він починає робити зауваження, інколи навіть в недозволеній формі, чим дуже ображає дитину. Адже дитина — це особистість своїми проблемами, особливостями реагування та поведінки. Не всіх дітей можна підвести під одну мірку. Звичайно, легше, пославшись на переповненість класу, заперечувати можливість індивідуального сприйняття вчителем особистості учня. Але ж вони перед вчителем не день і не два, а роки. Як бачимо, можна вивчити особистісні особливості дітей і зрозуміти їх. Досвідчений вчитель в характеристиці, яку інколи просить лікар, уникає негативних епітетів і прізвиськ, а описує труднощі учіння, з якими він стикається в роботі з даним учнем.

Зустрічаються діти-тугодуми, і вимагати від них швидкої відповіді не можна. Буває так, що при перехресному опитуванні учень відразу не зорієнтувався і не відповів, і слідує реакція вчителя: "Сідай, два". Внаслідок цього у дитини з'являється невпевненість в своїх знаннях, що ще більше гальмує її відповіді. Дитина дуже переживає з цієї причини, у неї закріплюється умовний рефлекс — "я не знаю, не вмію". Формуються гальмівні риси особистості, які заважають учню розкрити істинні знання та можливості.

Справа не тільки в нетерплячості вчителів. Деякі вчителі, на мій погляд, невинувато засвоїли некоректний менторський тон при проведенні уроку і в спілкуванні з учнями. Як правило, таких вчителів або бояться, або не поважають, особливо в старших класах. Страх перед вчителем гальмує

активність пізнавального процесу школяра, це своєрідна стресова ситуація. Дитина, навіть якщо завдання їй по силам, відмовляється думати над задачею, зразу говорить, що не знає, не вміє.

Часто суворих вчителів, які не ставляться зверхньо до учнів, дуже люблять і поважають діти. Нерідко вибір улюбленого предмету залежить від особистості вчителя, інколи від його доброти та справедливості. А улюблений предмет завжди учиться з великим задоволенням і великою віддачею.

Інколи батьки самі створюють своїй дитині психотравмуючу ситуацію в класі. Це буває з тими батьками, які бачать в своєму сині чи дочці тільки достоїнства. Вони звинувачують вчительку в тому, що вона не роздивилась талановитість дитини, розчісує всіх під одну гребінку, ставить занижені оцінки. Така думка висловлюється при дитині, а вона звикає до заступництва батьків і відучується працею заробляти гарні оцінки.

Важко собі уявити, що вчитель зацікавлений в заниженні оцінки учню. Ймовірно, його до цього щось спонукає: знання дитини, її нестаранне ставлення до роботи, порушення поведінки і ін. Обурені батьки вимагають переатестації. Вчитель починає доводити свою правоту, ображений невизнанням його професійних здібностей. Йому це дуже просто зробити, адже будь-який вчитель знає свій предмет краще учня. При цьому обидві сторони здійснюють емоційний тиск на дитину, якщо вона, як правило, не витримує. Проявлятися зрив учня може по-різному. Але будь-яка стресова ситуація знижує працездатність, зменшує продуктивність на заняттях.

На превеликий жаль, у школах бувають випадки, коли підлітки займаються вимаганням: відбирають у молодших школярів сніданки, ручки і навіть гроші, які дітям дають на сніданки. Дитина боїться йти в школу, вийти на перерві з класу, піти в туалет. А на уроці його мучать страх перерви, очікування неприємних зустрічей і т. д. Вчителям слід суворо слідкувати за поведінкою підлітків, щоб вони не ображали молодших.

Але й у підлітка нерідко в класі складається психотравмуюча ситуація, яка надовго знижує його успішність. Як відомо, в підлітковому віці у дітей виникає потяг до компанії ровесників. Але бувають випадки, коли з якихось причин підлітка не приймають в компанію. Він починає переживати, закидає уроки, перебуває в сумній бездіяльності. Але ще гірше, якщо учень, особливо новий, не приживається в колективі. Його ігнорують, інколи навіть знущаються над ним. Такі ситуації можуть бути і в тих випадках, коли підліток з захопленням займається улюбленими предметами. Йому заважають відповідати на уроці, ховають, а іноді рвуть його зошити.

Класний керівник повинен бути непримиренним до такого роду вчинків. При цьому слід залучати учнів до обговорення поведінки порушників. Батькам не слід самотійно намагатися розібратись в класній ситуації, а тим більше наводити порядок за власним розсудом, оскільки вони зі своїх позицій не завжди бувають об'єктивними і найчастіше односторонньо оцінюють ситуацію. Доцільно конфліктну ситуацію, яка виникла за виною деяких учнів, розібрати з класним керівником, а він буде приймати відповідні заходи.

Висновки до першого розділу

Вибір стилю поведінки людини в конфлікті певною мірою залежить від індивідуально-психологічних властивостей особистості. За результатами дослідження науковців, психотизм та агресивність зумовлюють активну поведінку людини в стилі суперництва; інтравертованість особистості дає змогу використовувати стиль співробітництва; жіночий тип психічної діяльності передбачає схильність до компромісів. Проте, уваги заслуговує не лише проблема детермінації стилю поведінки людини її індивідуально-психологічними властивостями, а й питання про соціально-психологічні чинники вибору людиною активного чи, навпаки, пасивного стилю поведінки в конфлікті.

Період соціального самовизначення учнів підліткового віку характеризується такими важливими механізмами як соціальна ідентифікація, соціальна самооцінка та соціальна категоризація. Процес соціальної ідентифікації тісно пов'язаний з соціальною самооцінкою, позитивним чи негативним ставленням до себе як значимого соціального суб'єкту. Важливим елементом соціальної ідентичності є соціальна категоризація, як сприйняття себе в системі соціальних категорій. Соціальна ідентичність є центральною категорією в системі декодування інформації людини, а отже і керує вибором стилю поведінки в ситуації конфлікту, яка є ситуацією загрози для існуючої категоріальної структури.

Стиль співробітництва досить чітко відображає відмінність між індивідуалістичними та колективістичними тенденціями: будучи активною формою взаємодії, він спрямований на колективне прийняття рішення в ситуації конфлікту. Отже, цей спосіб поведінки легше засвоюється людьми колективістичної спрямованості. Належність до соціальної категорії сільських жителів та високий рівень соціальної самокатегоризації свідчить про колективістичну спрямованість особистості та зумовлює поведінку людини в стилі співробітництва. І, навпаки, належність до категорії міських жителів та високий рівень особистісної самокатегоризації вказує на

індивідуалістичні тенденції та меншу здатність діяти шляхом співробітництва.

Витоком конфлікту часто стає непідтвердження рольових очікувань, що ставлять один одному партнери у спілкуванні.

Джерело конфлікту може полягати у відносно психологічній несумісності людей, примушених щоденно контактувати один з одним. Психологічне втручання у конфлікт тут дуже важливе, оскільки людина повинна зрозуміти й прийняти індивідуальні розбіжності у характерах і навчитись поважати тих, хто на неї не схожий.

Безліч шкільних конфліктів, які часто закінчуються великою бідою, трапляються через невміння вчителя розмовляти з учнями.

Розділ 2. Методи, методики та організація дослідження особливостей поведінки учнів підліткового віку в конфліктних ситуаціях в залежності від навчальної успішності

2.1. Опис методик експериментального дослідження

З метою виявлення особливостей поведінки учнів підліткового віку в конфліктній ситуації, підібрано комплекс методик.

1. Методика К. Томаса “Дослідження особливостей реагування в конфліктній ситуації”

Методика К.Томаса дозволяє виділити типові способи реагування на конфліктні ситуації. Можна виявити кілька людей, схильних до суперництва чи співробітництва в групі, команді, що прагнуть до компромісів, що уникають конфліктів чи намагаються загострити їх, а також намагаються оцінити ступінь адаптації кожного члена колективу до сумісної діяльності.

По кожному з п'яти розділів опитувальника (суперництво, співробітництво, компроміс, ухилення, пристосування) підраховується кількість відповідей, що збігаються з ключем. Отримані кількісні оцінки порівнюються між собою для виявлення найбільш притаманної форми соціального поведіння випробуваного в ситуації конфлікту, тенденцію його взаємин у складних умовах.

№	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Ухилення	Пристосування
1				а	Б
2		б	А		
3	а				Б
4		а			Б
5		а		б	
6	б			а	
7			Б	а	
8	а	б			
9	б			а	

10	а		Б		
11		а			Б
12			Б	а	
13	б		А		
14	б	а			
15				б	А
16	б				А
17	а			б	
18			Б		А
19		а		б	
20		а	Б		
21		б		а	
22	б		А		
23		а		б	
24			Б		А
25	а				Б
26		б	А		
27				а	Б
28	а	б			
29			А	б	
30		б			А

Інструкція: Виберіть у кожному питанні притаманний вам варіант поведінки і вкажіть його букву у відповідях.

2. Методика дослідження міжособистісних стосунків в колективі

Слово “соціометрія” буквально означає “соціальний вимір”. Методика розроблена американським психологом Дж. Морено і призначена для оцінювання міжособистісних відносин в колективі.

Членам експериментальної групи пропонують перерахувати в порядку надання переваги тих товаришів по групі, з якими вони хотіли б разом працювати, відпочивати тощо. Питання про бажання людини разом з кимсь брати участь у певній діяльності називається критеріями вибору.

Часто успіх вивчення взаємостосунків залежить від правильного добору цих питань, критеріїв. Вони добираються так, щоб виявити потяг людини до спілкування з членами групи у різних видах діяльності (праці, навчання, відпочинку).

Результати, отримані за допомогою соціометричної методики, можуть бути представлені у форму матриць, соціограм, соціальних числових індексів. Число виборів, отриманих кожною людиною, є мірилом, положенням її в системі міжособистісних стосунків, вимірює її “соціометричний статус”. Люди, які отримують найбільшу кількість виборів, користуються найбільшою популярністю, симпатією, їх називають “зірками”. Звичайно, до групи “зірок” за числом отриманих виборів відносяться ті, хто отримує 6 чи більше виборів. Якщо людина отримує середнє число виборів, її відносять до категорії тих, “кому надають перевагу”, якщо людина отримує менше середнього числа виборів (1-2 виборів), то її відносять до категорії “знехтуваних”; якщо не отримала жодного вибору, то до категорії “ізолюваних”, якщо отримала тільки відхилення – то до категорії “ігнорованих”.

Нерідко поняття соціометричної “зірки” змішують з поняттям лідера групи. При цьому не враховують, що “зоряність” – показник емоційної привабливості людини, показник гарного ставлення до неї з боку товаришів, членів групи. А лідерство – це відсоток дійового впливу тієї чи іншої людини на членів групи. І не дивно, що це можуть бути різні люди, оскільки для зайняття становища “зірки” і становища лідера людині потрібні різні якості особистості, наприклад, лідер повинен мати організаторські здібності, яких “зірка” може і не мати.

Становище людини в колективі визначається не тільки індивідуальними особливостями характеру, особистості самої людини, але і особливостями колективу. В малозгуртованому колективі статус особистості залежить від рівня її товариськості. В згуртованих колективах, в яких виконується складна спільна діяльність, статус особистості в основному визначається її діловими і

моральними якостями, а не товариськістю. Чим би не визначався статус людини в колективі, він істотно впливає на її поведінку і самосвідомість.

Високорозвиненому, згуртованому колективу притаманні позитивний психологічний клімат, доброзичливі взаємостосунки, емоційне співпереживання, співчуття один до одного. Наявність чи відсутність цих якостей є діагностичною ознакою для розрізнення просто групи людей і колективу.

Дослідження проводилось в кілька етапів. На першому етапі учням пропонувалась анкета, яку вони заповнювали. На другому – результати зводились до таблиці (соціометричної матриці). Наступним етапом була математична обробка і побудова диференціальної соціограми. На останньому етапі роботи був проведений аналіз результатів дослідження та зроблені висновки.

За результатами опитування складалась соціометрична матриця, по горизонталі та по вертикалі якої в одній і тій же послідовності перелічені прізвища усіх членів досліджуваної групи. Останні рядки та крайні стовпчики з правої матриці є підсумковими.

Заповнення матриці починається з внесення до неї виборів, які зробив кожен учень.

До останніх рядків матриці вносяться результати про кількість отриманих виборів (незалежно, в яку чергу – першу, другу, третю) і відхилень. До крайніх правих стовпчиків матриці вносяться результати про кількість зроблених виборів та відхилень.

Число отриманих виборів кожним учнем є критерієм його становища в системі особистісних відносин, визначає його “соціометричний статус”.

Досліджувані, які отримали більшу кількість виборів, ніж інші, розташовуються в центрі соціограми – “зірки”. Індивіди, що отримали середнє число виборів, знаходяться в другому колі – “ті, кому надають перевагу”; якщо кількість отриманих виборів менша середнього числа, то вони, “знехтувані”, розташовуються в третьому колі; якщо вибори відсутні,

то “ізолювані” розташовуються в четвертому колі. Учні, які отримали тільки відхилення – “ігноровані” – розташовуються в межах найбільшого кола.

3. Опитувальник Басса-Дарки

Використаний опитувальник містить 75 запитань, відповіді, які поділяються на 6 груп. Кожна група відповідає видові агресивної реакції. Це такі:

- 1) фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої людини;
- 2) непряма агресія спрямована через іншу людину або групу людей;
- 3) роздратованість - схильність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні (запальність, грубість);
- 4) негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів;
- 5) образа - заздрість і ненависть до оточуючих за справжні і вигадані дії;
- 6) вербальна агресія - вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через словесні відповіді (погрози) (див. додаток 2).

Всі ці види агресивних реакцій допомагають виявити рівень двох основних виявів - агресивності та ворожості.

Обробка результатів

Для визначення індексів різних форм агресивності і ворожості отримані відповіді сумуються.

1. Фізична агресія:

“Так” - 1, 25, 33, 41, 48, 55, 62, 68.

“Ні” - 9, 7.

2. Непряма агресія:

“Так” - 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63.

“Ні” - 26, 49.

3. Роздратованість:

“Так” - 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72.

“Ні” - 11, 35, 69.

4. Негативізм:

“Так” - 4, 12, 20, 28.

“Ні” - 36.

5. Образа:

“Так” - 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58.

“Ні” - 44.

6. Підозра:

“Так” - 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59.

“Ні” - 65, 70.

4. Вимір тривожності як властивості особистості особливо важливо, тому що ця властивість багато в чому обумовлює поведінку суб'єкта. Визначений рівень тривожності — природна й обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожної людини існує свій оптимальний, чи бажаний, рівень тривожності — це так називана корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю і самовиховання.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, що відбиває схильність суб'єкта до тривоги і зумовлює наявність у нього тенденції сприймати досить широкий «світ» ситуацій як загрозові, відповідаючи на кожну з них визначеною реакцією. Як схильність особистісна тривожність активізується при сприйнятті визначених стимулів, розцінюваних людиною як небезпечні, зв'язаних зі специфічними ситуаціями погрози його престижу, самооцінці, самоповазі.

Ситуативна, чи реактивна, тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різною по інтенсивності і динамічною у часі.

Особистості, які відносяться до категорії високотривожних, схильні сприймати погрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні

ситуацій і реагувати дуже напружено, вираженим станом тривожності. Якщо психологічний тест виявляє у випробуваного високий показник особистісної тривожності, то це дає підставу припускати в нього появу стану тривожності в різноманітних ситуаціях і особливо, коли вони стосуються оцінки його компетенції і престижу.

Більшість з відомих методів виміру тривожності дозволяє оцінювати тільки особистісну тривожність, або стан тривожності, або ще більш специфічні реакції. Єдиною методикою, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісна властивість, і як стан, є методика, запропонована Ч.Д.Спілбергером. Російською мовою його шкала адаптована Ю.Л.Ханіним.

Бланк шкал самооцінки Спілбергера містить у собі інструкції і 40 питань-суджень, 20 з яких призначені для оцінки рівня ситуативної тривожності (СТ) і 20 — для оцінки рівня особистісної тривожності (ОТ).

Дослідження може проводитися як індивідуально, так і в групі. Експериментатор пропонує випробуваним відповісти на питання шкал відповідно до інструкції, нагадує, що випробувані повинні працювати самостійно. На кожне питання можливі чотири варіанти відповіді по ступені інтенсивності (див.додатки).

5. Тактика поведінки у конфлікті

Опитувальник складається з 10 тверджень. Кожна потребує відповіді “так” (1 бал) чи “ні” (0 балів) (див. додаток 4).

Обробка результатів

8-10 балів означають, що у вашій поведінці є тенденція до конфліктності;

4-7 балів - середньо виражена тенденція;

1-3 бали — тенденція відсутня.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Дослідницька робота проводилась на базі Народицької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів. У дослідженні брали участь учні 9-го класу.

1. За результатами даного дослідження бачимо, що в даному випадку переважає стиль поведінки “Суперництво”, який притаманний 66,7% від загальної кількості досліджуваних.

При цьому способі поведінки людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей та взаємин з ними. Тут часто діє принцип “мета виправдовує засоби”.

При такій поведінці людина постійно намагається “загнати іншого в куток”, “поставити на місце”, “обійти когось”. Застосовуючи цей стиль вона вважає, що “сильний завжди правий”.

Її поведінка стає невірноваженою, нетерпимою, негнучкою, агресивною. Вона прогне здійснювати контроль над усіма, підвищує вимогливість до інших, прагне до суперництва, виявляє схильність до нападок і критики.

Зрозуміло, що такий стиль не призводить ні до чого доброго, а здатний ще більше поглибити конфлікт. Якщо людина “перемагає” у конфлікті, то не відчуває радості перемоги, а зовсім навпаки. Вона відчуває себе розлюченою, роздратованою, а це призводить до нових конфліктів, суперечок.

Але є ряд сфер, де такий стиль вирішення конфлікту буде доцільним. Так, суперництво може мати місце в спорті, бізнесі, політиці. Цей стиль поведінки доцільно використовувати у випадках, коли треба відстояти справу, підштовхнути когось до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

На другому місці стиль “Компроміс”, до нього вдається 26,6 % від загальної кількості досліджуваних.

Люди, які, бажають частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера, відзначаються компромісним типом поведінки. Люди, схильні до компромісу як правило міркують так “краще синиця в руках, ніж журавель в небі”, “якщо не можеш перемогти, шукай нічию”, “сьогодні мені – завтра тобі”. Але оскільки повністю їх інтереси не задовольняються то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів.

Зазвичай компроміс супроводжується своєрідним торгом, у процесі якого сторони сповіщають наскільки вони можуть поступитися. Компроміс – це серія кроків, чим більше затягується цей процес тим гірші стосунки між партнерами.

Часто вважають, що компроміс – це не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. У ситуаціях, коли вирішується не дуже важлива справа або коли немає часу і компроміс дає змогу його зберегти – тоді доцільно використовувати цей стиль. А в інших випадках все-таки варто звернутися до співробітництва. У будь-якому випадку при компромісі вирішується питання, “як різати пиріг”, у той час як при співробітництві – “як цей пиріг зробити більшим”.

Третє місце за результатами цього дослідження розділяють такі види стилю поведінки, як “Пристосування” і “Співпраця”. Учня (пристосування) можна охарактеризувати як такого, який під час конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини, для того, щоб підтримувати з нею добрі стосунки. Людина з такими поглядами схильна вважати: “Я програю, зате виграють інші”. Це знаходить своє вираження у висловлюваннях типу: “Вбий свого ворога добротою”, “Пливи за течією”, “Не можна воювати з вітряками” тощо.

Така поведінка у конфліктних ситуаціях доцільна у стосунках із найближчими людьми, особливо коли необхідна допомога і підтримка для слабкого і хворого. Але коли такий стиль використовують постійно – це може призвести до того, що людина весь час буде програвати. Це може

позначитися на особистому розвитку людини та її стосунками з іншими. Протилежна сторона, що звикла до перемог, завжди чекатиме нових поступок. Якщо ж людина спробує змінити свою поведінку, то її можуть звинуватити у підступності.

Цей стиль доцільний тоді, коли людина знає, що помиляється, коли вона впевнена, що інші види поведінки дадуть ще гірший результат. Тимчасові поступки можливі, коли людина “будує трамплін для нових дій”, “заліковує рани”, прагне зменшити втрати. Але при цьому не слід забувати, що партнер буде чинити тиск, очікувати і вимагати все більшого і більшого. Таким чином стосунки можуть стати недозрілими і недовірливими. Так може розвиватись підозра і недовіра.

Співпраця – це такий стиль поведінки, при якому людина прагне встановити рівновагу між власною метою та зацікавленістю в реалізації інтересів іншого. У даному випадку сторони займають взаємовигідну позицію “дорослий – дорослий”. Людині, що використовує стиль співробітництва, властивий пошук інформації і виявлення власної позиції без агресії. Вона діє на основі принципу: “Я хочу добитись того, чого хочу я”.

Позиція людей, які прагнуть вирішити конфлікти на основі співробітництва відбивається в таких міркуваннях “одна голова добре, а дві краще”, “що добре для тебе, то добре для мене”, “разом ми сильніші”. Спільна перемога складається не з окремих перемог кожного, а в результаті співробітництва двох.

Співробітництво сприяє подальшому зближенню людей їх єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає попередити образливість, розірвати ланцюг неприємних стосунків між людьми вдома, на роботі, з друзями. У результаті такого підходу з’являються нові ідеї, творче співробітництво, задоволення інтересів партнера.

Слід звернути увагу на такий стиль, як “Уникнення”, який ні в кого з досліджуваних чітко не виражений. Тобто можна сказати, що всі досліджувані у конфліктних ситуаціях не ухиляються від вирішення конфлікту, для того, щоб його вирішити, співпрацюють з іншими.

Існує думка, що уникнення конфлікту здатне знизити взаємну напругу. Але це не так. Дуже часто він її підживлює, тому що партнер, марно чекаючи ваших дій, стає незадоволеним, а це породжує нове напруження, нові проблеми. Крім того, ситуація, “нічого нікому не роблю” відбивається на взаєминах, оскільки те, що для одного не зовсім важливе, для другого може бути вкрай необхідним і потрібним.

У деяких учнів немає одного домінуючого стилю, а два, такий учень може краще знаходити вихід із конфліктних ситуацій, тому, що йому притаманні декілька стилів поведінки і тому, в різних ситуаціях він може обрати правильний спосіб вирішення конфлікту.

За результатами проведеного дослідження можна сказати, що більшість учнів даного класу намагаються поставити власні цілі вище інтересів інших людей. За даними спостереження у цьому класі постійно виникають конфлікти, існує певне напруження у стосунках, учні ведуть себе роздратовано існує певний рівень агресивності. Більша половина досліджуваних належать до стилю “Суперництво”, що говорить про те, що в цьому класі діти не знають ніяких способів подолання конфлікту, крім Суперництва, їм важко вирішувати конфлікти і це дуже виражено впливає на їх поведінку.

2. На другому етапі дослідження була проведена соціометрична методика з метою вивчення внутрішньо – групової динаміки (додатки).

У результаті дослідження були виявлені “соціометричні зірки”: Біленький Діма, Войтенко Оля, Зіневич Інна, Левіцький Назар.

Серед тих, яким надають перевагу, опинились такі учні: Баламут Іра, Панчук Юля, Пасько Мирослава, Лещенко Катя, Юрчук Юля, Кармазін Богдан, Ліневич Андрій, Михайленко Саша.

Учні, які отримали 1 – 2 бали – Бойко Саша, Сич Ксенія, Шмигаль Маргарита, Сирова Даша, Поліщук Іра, Кудіна Настя, Ткачук Дмитро, Гусар Юра, Рак Антон, Смирнов Міша – знехтувані.

Ізольованими (ті, які не отримали жодного вибору) виявились Присяжнюк Паша і Теректьєва Яна.

Також у результаті дослідження були виявлені такі мікрогрупи: Баламут Іра, Волинець Оля, Пасько Мирослава; Кармазін Богдан, Ліневич Андрій, Левіцький Назар; Біленький Діма, Кармазін Богдан, Ліневич Андрій.

Волинець Оля, яка є “соціометричною зіркою”, є фактичним лідером групи – вона є старостою класу.

Серед досліджуваних є діти, які відмовилися зробити негативний вибір. Це Бовкун Олег і Рак Антон. Дані учні при дослідженні отримали статус знехтуваних. Тому імовірно, що Олег і Антон відмовилися зробити негативний вибір, щоб не погіршувати своє становище у групі.

Лише позитивні вибори в дослідженні отримали Баламут Іра, Волинець Оля, Ліневич Іна, Ліневич Андрій, Пасько Мирослава, Шмигаль Маргарита.

Лише негативні вибори у дослідженні отримали Присяжнюк Паша і Теректьєва Яна.

Показник групової згуртованості свідчить про низький рівень групової згуртованості.

На основі вищесказаного можна зробити висновок: існує певна залежність між типовими способами реагування учнів підліткового віку на конфліктні ситуації та їх соціальним статусом.

3. Обробка даних показала, що серед реципієнтів в більшості спостерігається високий рівень агресивності (46,7%) та дещо в меншій кількості реципієнтів спостерігається середній рівень агресивності (43% опитаних). Низький рівень агресивності виявлено в 10% опитаних. Дещо кращі показники по виявленню ворожості: 66,7% - середній рівень та 33,3% - високий рівень ворожості. Отож, корекційній роботі підлягають реципієнти з високим та середнім рівнем агресивності (а це 89,7%) та учні з високим

рівнем ворожості (33,3%). Залежно від індексів агресивності та ворожості, що були отримані згідно з опитувальником Басса-Дарки, всіх реципієнтів було поділено на групи:

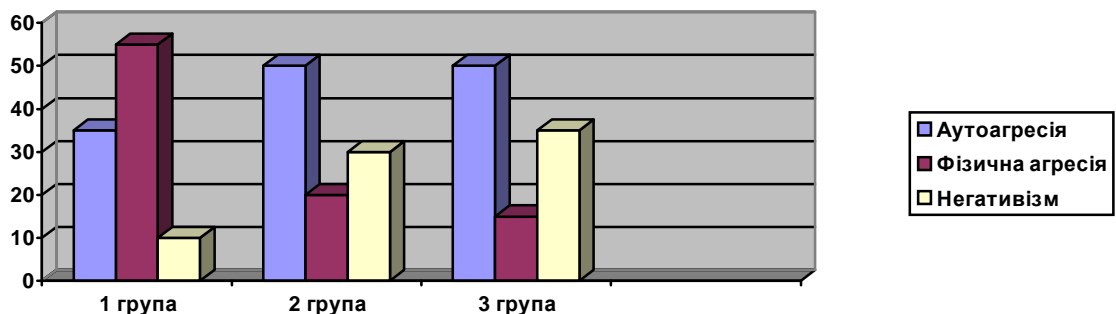
I група - учні з високим індексом агресивності (27%);

II група - учні з середнім індексом агресивності (35%);

III група - учні з високим індексом ворожості (38%).

Аналіз даних, отриманих у I групі, свідчить, що серед високоагресивних досліджуваних переважає фізична агресія, тобто застосування ними фізичної сили проти інших осіб. Друге місце посідає аутоагресія. Вони переконані, що завдають шкоди оточуючим їм людям і схильні відчувати докори сумління. У низькоагресивних реципієнтів ця форма агресії знаходиться на першому місці. Негативізм посідає третю позицію в групі високоагресивних. Ця форма поведінки спрямована проти керівництва. Пасивний опір посилюється аж до активної боротьби проти встановлених правил.

Діаграма 2.1

Таблиця 2.1.

	1 група	2 група	3 група
Аутоагресія	35%	50%	50%
Фізична агресія	55%	20%	15%
Негативізм	10%	30%	35%

У групі середньо агресивних досліджуваних негативізм займає друге місце. Це вказує на те, що реципієнти цієї групи активніше виступають проти

обмеження своєї свободи третя позиція в цій групі посідає фізична агресія, що свідчить про застосування ними фізичної сили у виключних випадках.

Дані, отримані в III групі свідчать про переконання у тому, що вони завдають шкоди оточуючим. Внаслідок цього досліджувані цих груп відчують докори сумління.

Така форма агресивної поведінки, як аутоагресія, посідає перше місце в цій групі. На другому - негативізм. У них сильніше виражене почуття ненависті, гніву за скривджені, ніж у досліджуваних I групи. На третьому місці в них фізична агресія. Вони рідше застосовують фізичну силу до інших.

Отож, проаналізувавши отримані результати нами було виявлено, що такі форми агресивності як аутоагресія, негативізм, підозрілість використовуються у досліджуваних як засіб задоволення потреби в домінуванні, самовираженні. Цікаво, що переважно учням підліткового віку притаманні такі форми агресивності. Причому, досліджувані з високим рівнем та середнім рівнем агресивності - в середньому 50,5% учнів підліткового віку - потребують психолого-педагогічної корекційної роботи, під час якої рівень їх агресивності та тривожності буде нормалізований.

4. Для дослідження особистісних характеристик була обрана методика “Шкала самооцінки” (Ч.Д.Спілбергера - Ю.Л.Ханіна), метою якої є отримання інформації про рівень тривожності на даний момент і особистісної тривожності.

Досліджувані охоче погодились давати відповіді на питання і після закінчення дослідження попросили повідомити їм результати.

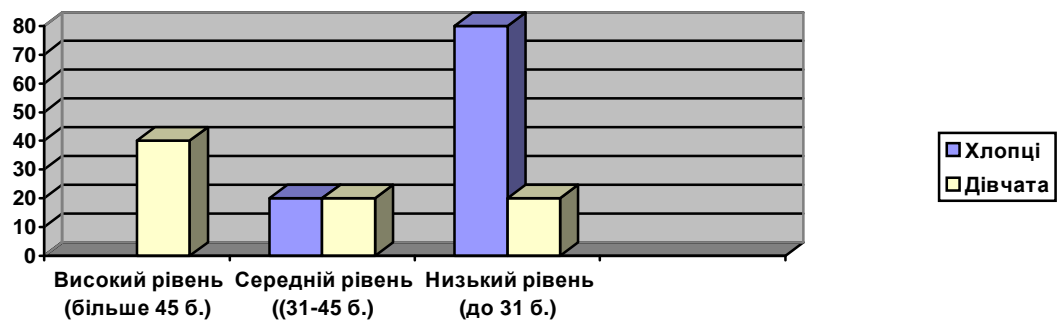
Результати виявились наступними.

Таблиця 2.1

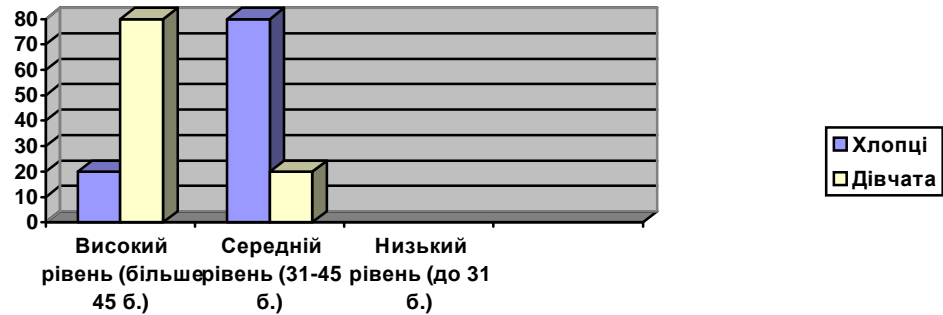
Високий рівень реактивної тривожності (%)	хлопці	0%	13,3%
	дівчата	40%	
Середній рівень реактивної тривожності (%)	хлопці	20%	20%
	дівчата	20%	
Низький рівень реактивної тривожності (%)	хлопці	80%	66,7%

Високий рівень особистісної тривожності (%)	хлопці	20 %	40 %
	дівчата	80 %	
Середній рівень особистісної тривожності (%)	хлопці	80 %	60 %
	дівчата	20 %	
Низький рівень особистісної тривожності (%)	хлопці	0 %	0 %

Діаграма 2.2

Рівень реактивної тривожності

Діаграма 2.3

Рівень особистісної тривожності

Таким чином високий рівень особистісної тривожності мають 40 % учнів від загальної кількості; середній рівень особистісної тривожності мають 60 % учнів від загальної кількості. Низького рівня особистісної тривожності не має жоден учень класу.

Серед учнів, що мають високий рівень особистісної тривожності, 80 % від загальної кількості дівчат, які прийняли участь у даному дослідженні і 20% від загальної кількості хлопців, які прийняли участь у даному дослідженні. Серед учнів, що мають середній рівень особистісної тривожності 20 % від загальної кількості дівчат, які прийняли участь у даному дослідженні і 80 % від загальної кількості хлопців, які прийняли участь у даному дослідженні. Отже, кількість дівчат, що мають високий рівень тривожності у відсотковому співвідношенні, більша від кількості хлопців. У відсотковому співвідношенні учнів з середнім рівнем особистісної тривожності спостерігається обернена картина. Але загальний відсоток учнів із високим рівнем мінімальний. Тому можна зробити висновок, що в цілому учні підліткового віку характеризуються середнім рівнем особистісної тривожності, що є нормальним і не викликає особливих хвилювань. Певний рівень тривожності – природна і обов’язкова особливість активної діяльності особистості і в кожній людині існує свій оптимальний, або бажаний, рівень

тривожності – це так звана корисна тривожність. А оскільки низького рівня тривожності в результаті дослідження виявлено не було, то можна вважати, що для 9 учнів, які мають середній рівень особистісної тривожності, - він є оптимальним і таким, який виступає для них суттєвим компонентом самоконтролю і самовиховання.

Учні, які за результатами дослідження мають високий рівень особистісної тривожності, скоріше за все схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому, широкому діапазоні ситуацій і реагувати досить напружено, вираженням станом тривожності. Напевно, стан тривожності у таких учнів з'являється в різноманітних ситуаціях і особливо, коли вони стосуються оцінки їхньої компетенції та престижу. Цікавим також є той факт, що більшість учнів з високим рівнем особистісної тривожності є дівчатками. Тобто не виключено, що на рівень особистісної тривожності мають вплив гендерні ролі та їх особливості особливо у підлітковому віці.

За результатами аналізу графіку реактивної тривожності маємо такі дані: високий рівень реактивної тривожності мають 13,3 % від загальної кількості. Середній рівень реактивної тривожності мають 20 % від загальної кількості; низький рівень реактивної тривожності мають 66,7 % від загальної кількості учнів класу.

Серед учнів, що мають високий рівень реактивної тривожності 40 % від загальної кількості дівчат, які прийняли участь у даному дослідженні та жодного хлопця. Стан цей виникає як реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі. Вона викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації.

Серед учнів, що мають помірний рівень реактивної тривожності 20 % від загальної кількості хлопців, які прийняли участь у даному дослідженні та 20% від загальної кількості дівчат, які прийняли участь у даному дослідженні – нормальний, природний рівень.

Серед учнів, що мають низький рівень реактивної тривожності вісім 80% від загальної кількості хлопців, які прийняли участь у даному

дослідженні та 20% від загальної кількості дівчат, які прийняли участь у даному дослідженні. А це означає, що на стресову ситуацію вони реагують з меншою напругою, занепокоєнням. Але це ще може свідчити також про те, що досліджувані можуть активно витіснити високу тривожність з метою показати себе “у кращому світлі”. Низька тривожність вимагає підвищення уваги до мотивів діяльності і підвищення почуття відповідальності.

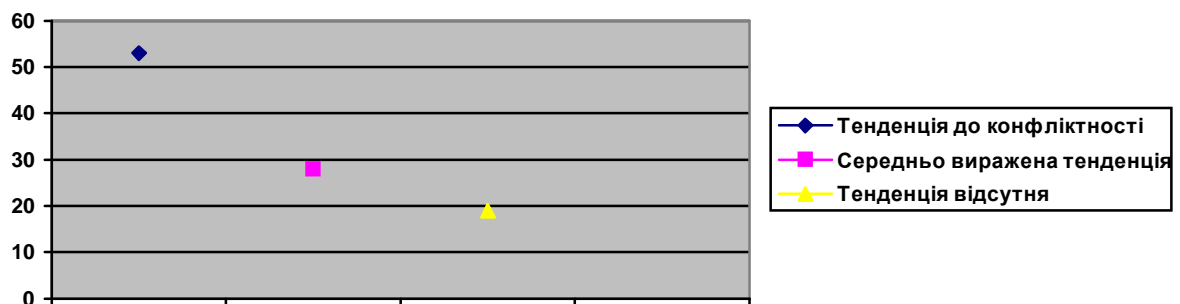
Звичайно з такими дітьми повинен працювати психолог і вести за ними спостереження, систематичний нагляд. Бажано було б включити їх до тренінгової групи, де вони б мали змогу працювати, спілкуватись з іншими дітьми, виконувати різноманітні завдання, корекційно-розвивальні вправи. Існує безліч вправ, аутотренінгів для подолання високого рівня тривожності.

Крім того, варто було б позайматись з кожним із таких учнів окремо: виконувати етюди на вираження емоцій, вправи на м'язове розслаблення тощо.

Взагалі, для профілактики виникнення високого рівня тривожності, можна проводити хоча б раз на місяць тренінгові заняття на паралелі 8, 9 класів.

5. За результатами тесту “Тактика поведінки у конфлікті” маємо наступні результати.

Діаграма 2.4

Проаналізувавши результати експериментального дослідження та порівнявши їх з успішністю у навчанні ми переконались, що учні, які мають високий рівень успішності у навчанні більш адекватніше реагують на конфліктні ситуації, мають достатню кількість позитивних виборів і отримали високий соціальний статус, також мають низький рівень тривожності і не мають тенденції до конфліктності. Ними виявились Біленький Діма, Войтенко Оля, Зіневич Інна, Левіцький Назар.

Висновки до другого розділу

За результатами проведеного дослідження можна сказати, що більшість учнів даного класу намагаються поставити власні цілі вище інтересів інших людей. За даними спостереження у цьому класі постійно виникають конфлікти, існує певне напруження у стосунках, учні ведуть себе роздратовано існує певний рівень агресивності. Більша половина досліджуваних належать до стилю “Суперництво”, що говорить про те, що в цьому класі діти не знають ніяких способів подолання конфлікту, крім Суперництва, їм тяжко вирішувати конфлікти і це дуже виражено впливає на їх поведінку.

Показник групової згуртованості свідчить про низький рівень групової згуртованості.

Проаналізувавши отримані результати нами було виявлено, що такі форми агресивності як аутоагресія, негативізм, підозрілість використовуються у досліджуваних як засіб задоволення потреби в домінуванні, самовираженні. Цікаво, що переважно учням підліткового віку притаманні такі форми агресивності. Причому, досліджувані з високим рівнем та середнім рівнем агресивності - в середньому 50,5% учнів підліткового віку - потребують психолого-педагогічної корекційної роботи, під час якої рівень їх агресивності та тривожності буде нормалізований.

Учні, які за результатами дослідження мають високий рівень особистісної тривожності, скоріше за все схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому, широкому діапазоні ситуацій і реагувати досить напружено, вираженим станом тривожності. Напевно, стан тривожності у таких учнів з’являється в різноманітних ситуаціях і особливо, коли вони стосуються оцінки їхньої компетенції та престижу. Цікавим також є той факт, що більшість учнів з високим рівнем особистісної тривожності є дівчатками.

Висновки

Сучасне тлумачення конфлікту ґрунтується на принципах визнання його як закономірної та природної характеристики соціальних стосунків. Конфлікт розглядається не як абстрактне явище протистояння, а як соціально-психологічний феномен, що відбувається в системі міжособистісних та міжгрупових стосунків людини. Таке трактування конфлікту наголошує на конкретно-історичному підході до проблеми вирішення конфліктів у контексті певного соціокультурного середовища.

Розглянуто різноманітні теоретичні підходи до визначення причин конфлікту. Соціальна ідентичність як конфліктогенний чинник людської поведінки вивчається в усіх психологічних напрямках – як базова людська потреба, як наявність інстинкту ворожості у взаємодії МИ-ВОНИ і як стимул до соціального порівняння.

Соціальна ідентичність є частиною Я-концепції особистості, що стосується групової належності. Свідомість людини організована за типом ідентифікаційної матриці, величина якої залежить від кількості соціальних груп та соціальних ролей, з якими людина себе ідентифікує.

Питання про причини тривожності належить до числа найбільш значимих, найбільш досліджуваних і разом з тим найбільш суперечливих. Існує велика кількість теорій тривожності, кожна з яких підкріплена відповідною групою факторів - експериментальних або клінічних. Проблема співставлення цих теорій досить складна і, як правило, якщо й стає, то лише у плані пустулювання її полі факторної етимології.

Існує п'ять головних стилів вирішення конфлікту, окреслених відповідно до опитувальника Томаса, яким ми скористалися для нашого дослідження: компроміс, уникнення, співробітництво, суперництво, пристосування.

Головну роль у виникненні конфліктів відіграють так звані конфліктогени (“сприятливі до конфлікту”). Підступну суть конфліктогенів можна пояснити тим, що ми більш чутливі до слів інших, ніж

до власних. Велика небезпека походить від ігнорування важливої закономірності-ескалації конфліктогенів

Для вирішення конфліктних ситуацій необхідно: встановити дійсних учасників конфліктної ситуації; вивчити, наскільки це можливо, їх мотиви, цілі, здібності, особливості характеру, професійну компетентність усіх учасників конфлікту; вивчити існуючі до конфліктної ситуації міжособистісні відносини учасників конфлікту; визначити істинну причину виникнення конфлікту; вивчити наміри, уявлення конфліктуючих сторін про способи вирішення конфлікту; визначити ставлення до конфлікту осіб, які не беруть участі в конфліктних ситуаціях, але зацікавлені в його позитивному вирішенні; визначити і застосувати способи вирішення конфліктної ситуації, які:

- а) були б адекватні характеру його причин;
- б) враховували б особливості осіб, втягнутих у конфлікт;
- в) носили б конструктивний характер;
- г) відповідали б цілям покращення міжособистісних відносин та сприяли б розвитку колективу.

Дослідження особливостей реагування в конфліктних ситуаціях проводилося за методикою К.Томаса, яка передбачала виявлення таких поведінкових реакцій на конфлікти: змагання, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування.

За даними дослідження у учнів постійно виникають конфлікти, існує певне напруження у стосунках, учні ведуть себе роздратовано існує певний рівень агресивності. Що стосується вчителів, то їх поведінка в конфліктних ситуаціях відповідає суспільним нормам. Компроміс і співпраця – такі особливості реагування в конфліктних ситуаціях приманні вчителям.

Об'єктивними чинниками, що визначають сприйняття ситуації як конфліктної, виступають особливості самої ситуації. Суб'єктивними чинниками визначення ситуації є вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості та соціально-психологічних характеристик її Я-

концепції. Центральне місце в системі декодування інформації посідає соціально-рольова ідентичність людини, як елемент уявлення про себе через призму соціальних стосунків.

Проаналізувавши результати експериментального дослідження та порівнявши їх з успішністю у навчанні ми переконались, що учні, які мають високий рівень успішності у навчанні більш адекватніше реагують на конфліктні ситуації, мають достатню кількість позитивних виборів і отримали високий соціальний статус, також мають низький рівень тривожності і не мають тенденції до конфліктності. Ними виявились Біленький Діма, Войтенко Оля, Зіневич Інна, Левіцький Назар.

Список використаної літератури:

- 1) Войтенко В.М. Індивідуально-психологічні фактори поведінки людини в конфліктній ситуації // Психологія Львівська і Варшавська: вчора – сьогодні – завтра. Тези доповідей польсько-української конференції. – Варшава: Варшавський університет, 2000. – С. 93.
- 2) Вахоцька І.О. Взаєморозуміння між людьми як психологічна проблема // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. Вип. 403. Харків, 1998. С. 18-22.
- 3) Вахоцька І.О. Психологічні особливості конфліктів між учителями та учнями // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. Вип.419. Харків, 1998. С. 38-44.
- 4) Вахоцька І.О. Основні підходи до використання соціально-психологічного тренінгу в західній психології // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. Вип. 432. Харків, 1999. С. 49-54.
- 5) Врублевський П.В. Можливість зниження конфліктності у підлітків шляхом корекцій їх Я-концепції // Психологія. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. Випуск 2(9). - К., 2000. - с. 200-205.
- 6) Гріневич І.І. Вплив сімейного виховання на формування соціальної ідентичності молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць інституту психології імені Г. Костюка. – К. – 2001. Том 3, ч-на 3. – С. 158–162.
- 7) Копельчук Я.В. Вплив соціальної ідентичності молодої людини на її поведінку в конфлікті // Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень. Тези доповідей Четвертої Міжнародної конференції молодих науковців – К.: Київський університет, 2001. – С. 95.
- 8) Копельчук Я.В. Проблема психологічних факторів поведінки людини у конфлікті // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2001. – № 7. – С. 25-27.

- 9) Кравченко Л.П. Модель соціально-психологічного тренінгу взаєморозуміння // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. Вип.439. Харків, 1999. С. 25-28.
- 10) Коваленко А.Б. Особливості перебігу конфліктів у системі “вчитель-учень” // Наука і освіта. Спецвипуск-2000. Матеріали до міжнародного конгресу “Стреси у повсякденному житті дітей”. Одеса, 2000. С.23-25.
- 11) Кузикова С.Б. Психологическая программа коррекции и развития личности в подростковом возрасте. Учебно-методическое пособие. - Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПІ, 1998. - 63 с.
- 12) Кузикова С.Б. Основы возрастной психокоррекции: Учебно-методическое пособие. Часть первая. - Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1996, 168 с.
- 13) Ковальчук В.А. Проблема конфликтности подростков в современной психологической науке. - Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПІ, 1999. - 32 с.
- 14) Ліневич В.П. Соціальна ідентичність як конфліктогенний фактор людської поведінки // Вісник Львівського університету. – Львів, 2001. – Вип. 2. – С. 455–462.
- 15) Мельник В.А. Психологічна характеристика особливостей прояву конфліктності підлітків // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. / За ред. Максименко С.Д. - К.: Вид-во “Любить Україну”, 2000 - Том 1, час. 3, с. 50-53.
- 16) Пилат Н. Ідентичність особистості при зміні соціальної ситуації розвитку // Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації. Матеріали українсько-польської конференції – Львів, 2003. – С. 63.
- 17) Пилат Н. Особливості формування соціальної ідентичності в студентській молоді // Вісник Львівського університету. – Львів, 2003. – Вип. 5. – С. 521–526.

- 18) Потапенко В.В. Коррекция Я-концепции как условие преодоления конфликтности у подростков. - Сумы: Редакційно-видавничий відділ СДП, 1999. - 28 с.
- 19) Семенчук В.М. Феномен соціальної ідентичності у навчальному процесі вищої школи // Педагогіка та психологія професійної освіти. – Київ, 2001. – №2 – С.95-107.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПИТАННЯ ДО МЕТОДИКИ ТОМАСА

1. а) Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання. б) Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обоє згодні.
2. а) Я намагаюся знайти компромісне рішення. б) Я намагаюся улагодити його з врахуванням всіх інтересів іншої людини і моїх власних.
3. а) Я звичайно прагну домогтися свого.
б) Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. а) Я намагаюся знайти компромісне рішення. б) Я намагаюся не зачепити почуття іншого.
5. а) Улагоджуючи спірну ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
б) Я намагаюся робити все, щоб уникати марної напруженості.
6. а) Я намагаюся уникати неприємностей для себе. б) Я намагаюся домогтися свого.
7. а) Я намагаюся відкласти рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно.
б) Я вважаю за можливе в чомусь уступити, щоб домогтися іншого.
8. а) Я звичайно наполегливо прагну домогтися свого. б) Я першою справою намагаюся визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси і спірні питання.
9. а) Я думаю, що не завжди варто хвилюватися через якихось виникаючих розбіжностей.
б) Я прикладаю зусилля, щоб домогтися свого.
10. а) Я твердо прагну домогтися свого.
б) Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. а) Першою справою я прагну ясно визначити те, у чому складаються всі порушені питання.
б) Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
12. а) Найчастіше я уникаю займати позицію, що може викликати суперечки.
б) Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде назустріч.
13. а) Я пропоную середню позицію. б) Я постараюся, щоб все було зроблено по-моєму.
14. а) Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.
б) Я показую іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
15. а) Я намагаюся заспокоїти іншого і зберегти відносини.
б) Я намагаюся робити все необхідне, щоб уникати напруги.
16. а) Я намагаюся не зачепити почуттів іншого. б) Я звичайно намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. а) Я звичайно наполегливо прагну домогтися свого. б) Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
18. а) Якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість настояти на своєму.
б) Я дам іншому можливість залишитися при своїй думці, якщо він йде мені назустріч.
19. а) Першою справою я намагаюся визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси і спірні питання.
б) Я намагаюся відкласти спірні питання для того, щоб згодом вирішити їх остаточно.
20. а) Я намагаюся негайно перебороти наші розбіжності.
б) Я намагаюся знайти найкраще сполучення, вигод і втрат для нас обох.
21. а) Ведучи переговори, намагаюся бути уважним до іншого.
б) Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.

22. а) Я намагаюся знайти позицію, що знаходиться посередині між моєю й іншої людини. б) Я відстоюю свою позицію.
23. а) Як правило, я здивований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас. б) Іноді надаю іншим взяти на себе відповідальність при рішенні спірного питання.
24. а) Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я намагаюся йти йому назустріч. б) Я намагаюся переконати іншого іти на компроміс.
25. а) Я намагаюся переконати іншого у своїй правоті. б) Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до аргументів іншого.
26. а) Я звичайно пропоную середню позицію. б) Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. а) Найчастіше прагну уникнути спорів. б) Якщо це зробить іншу людини щасливою, дам їй можливість постояти на своєму.
28. а) Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого. б) Улагоджуючи ситуацію, я звичайно прагну знайти підтримку в іншого.
29. а) Я пропоную середню позицію. б) Думаю, що не завжди варто хвилюватися через виникаючі розбіжностей.
30. а) Я намагаюся не зачепити почуттів іншого. б) Я завжди займаю таку позицію в суперечці, щоб ми спільно могли домогтися успіху.

Додаток 2

Методика Басса-Дарки

Інструкція. При заповненні опитувальника прохання виконувати такі вимоги: давати першу ліпшу відповідь, довго не роздумуючи над запитаннями, оскільки немає добрих чи поганих відповідей, а лише власний досвід.

Якщо ствердження відноситься до Вашого досвіду, то потрібно відповідати “так”, якщо не відноситься, то відповідно – “ні”.

1. Час від часу мені важко долати бажання нанести шкоду іншим.
2. Інколи я створюю плітки навколо людей, яких я люблю.
3. Я легко дратуюсь, але й легко заспокоююсь.
4. Якщо до мене не звернуться по-доброму, то я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені винні.
6. Я не знаю, що люди говорять за мою спиною.
7. Якщо я несхвальне ставлюся до поведінки друзів, то я даю їм це відчуття.
8. Якщо мені вдалося когось обдурити, то я переживав муки совісті.
9. Мені здається, що я нездатний вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюсь настільки, щоб кидати предмети.
11. Я завжди лояльно ставлюся до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, в мене з'являється бажання порушити його.
13. Інші вміють користуватися майже завжди сприятливими обставинами.
14. Я ставлюся дещо упереджено до людей, які обходяться зі мною більш дружельно, ніж я очікую.
15. Я часто буваю незгодним з людьми.
16. Інколи у мене закрадуються думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось вдарить мене першим, я йому не відповім.
18. Коли я роздратовуюсь, я грюкаю дверима.
19. Я значно більше дратуюсь, ніж це здається.
20. Якщо хтось удає з себе начальника, то я завжди роблю йому наперекір.
21. Мені дещо засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу утриматись від сварки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, які уникають роботи, повинні відчувати провину.
25. Той, скривджує мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди „видають” себе за начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.
29. Майже кожного тижня я бачу когось, хто мені подобається.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Мій принцип ніколи не проявляти довіри до чужаків.
32. Я вимагаю, щоб люди поважали мої права.
33. Мене пригнічує те, що я мало чого роблю для своїх батьків.
34. Люди які постійно нам допікають, варті того, щоб їх “луснули по носі”.
35. Від злості я інколи буваю сумним.
36. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, то я не засмучуюсь.
37. Якщо хтось виводить мене із себе, то я не звертаю на нього уваги.
38. Хоча я цього не демонструю, мене інколи „їсть” заздрість.
39. Інколи мені здається, що наді мною сміються.
40. Навіть коли я злюсь, то я не вдаюся до „міцних” виразів.

41. В мене є бажання, щоб мені простили мої гріхи.
42. Я рідко даю здачу навіть, якщо хтось вдарить мене.
43. Коли виходить не по-моєму, то я ображаюсь.
44. Інколи люди дратують мене своєю пристрасстю.
45. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
46. Якщо хтось дратує мене, то я готовий виказати йому все, що про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що в подальшому жалкую.
48. Якщо я розізлюся, то можу вдарити будь-кого.
49. З 9 років я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе, як бочка з порохом, яка може будь-коли спалахнути.
51. Якщо б всі знали, що я почуваю, то вважали б мене людиною, з якою важко мати справу.
52. Я завжди думаю про те, які ж такі потаємні витоки змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли не мене кричать, то я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачу мене засмучують.
55. Я вступаю в бійку не рідше і не частіше від інших.
56. Я не можу згадати про те, що був настільки злим, що міг хапати першу-ліпшу річ, яка потрапляла до рук і ламав її.
57. Інколи я відчуваю, що життя до мене несправедливе.
58. Раніше я вважав, що більшість людей кажуть правду, та зараз я в це не вірю.
59. Я сварюся тільки зі злості.
60. Інколи я відчуваю, що можу першим розпочати бійку.
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту моїх прав мені потрібно докласти силу, то я використаю її.
63. Інколи я проявляю гнів тим, що стукаю по столі.
64. Я буваю дещо грубим щодо людей, які мені не подобаються.
65. В мене немає ворогів, які бажали б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце навіть, якщо вона на те заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знав людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені майже не приходить в голову думка про те, що люди прагнуть розізлити мене чи нанести мені образу.
71. Я часто просто погрожую людям, хоча дійсно не збираюсь приводити цю загрозу в дію.
72. Останнім часом я став занудою.
73. В сварці я часто підвищую голос.
74. Я прагну, як правило, приховувати погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджусь з чимось, ніж стану сперечатись.

Додаток 3

Методика діагностики самооцінки
Ч.Д.Спілбергера – Ю.Л.Ханіна
(шкала особистісної тривожності)
ШКАЛА СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ (СТ)

Інструкція: «Прочитайте уважно кожне з приведених нижче визначень і закресліть цифру у відповідній графі праворуч у залежності від того, як ви себе почуваєте в даний момент. Над питанням довго не задумуйтеся, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає».

Судження	Відповідь			
	ні, це не так	Мабуть, так	вірно	цілком правильно
1. Я спокійний	1	2	3	4
2. Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3. Я знаходжуся в напрузі	1	2	3	4
4. Я внутрішньо скований	1	2	3	4
5. Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6. Я розстросений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8. Я відчуваю щиросердечний спокій	1	2	3	4
9. Я стривожений	1	2	3	4
10. Я випробую почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11. Я упевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я напружений	1	2	3	4
15. Я не почуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16. Я задоволений	1	2	3	4
17. Я заклопотаний	1	2	3	4
18. Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

ШКАЛА ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ (ОТ)

Інструкція: «Прочитайте уважно кожне з приведених нижче пропозицій і закресліть у відповідній графі праворуч у залежності від того, як ви себе почуваєте звичайно, визначену цифру. Над питаннями довго не задумуйтеся, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає».

Судження	Відповідь			
	ніколи	майже ніколи	часто	майже завжди
1. У мене буває піднятий настрій	1	2	3	4
2. Я буваю дратівливим	1	2	3	4
3. Я легко можу розбудуватися	1	2	3	4
4. Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші	1	2	3	4
5. Я сильно переживаю неприємності і довго не можу про їх забути	1	2	3	4
6. Я почуваю приплив сил, бажання працювати	1	2	3	4
7. Я спокійний, холонокровний і зібраний	1	2	3	4
8. Мене тривожать можливі труднощі	1	2	3	4
9. Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
10. Я буваю цілком щасливий	1	2	3	4
11. Я усіх приймаю близько до серця	1	2	3	4
12. Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
13. Я почуваю себе беззахисним	1	2	3	4
14. Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
15. У мене буває нудьга	1	2	3	4
16. Я буваю задоволений	1	2	3	4
17. Усякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
18. Буває, що я почуваю себе невдахою	1	2	3	4
19. Я урівноважена людина	1	2	3	4
20. Мене охоплює занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Ключ

Шкала СТ

Номер судження	Відповідь
1	4321
2	4321
3	1234
4	1234
5	4321
6	1234
7	1234
8	4321
9	1234
10	4321
11	4321
12	1234
13	1234
14	1234
15	4321
16	4321
17	1234
18	1234
19	4321
20	4321
Сума СТ =	

Шкала ОТ

Номер судження	Відповідь
1	4321
2	1234
3	1234
4	1234
5	1234
6	4321
7	4321
8	1234
9	1234
10	4321
11	1234
12	1234
13	1234
14	1234
15	1234
16	4321
17	1234
18	1234
19	4321
20	1234
Сума ОТ =	

Підсумковий показник по кожній з підшкал може знаходитися в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому чим вище підсумковий показник, тим вище рівень тривожності (ситуативної чи особистісної). При інтерпретації показників можна орієнтуватися на наступні орієнтовані оцінки тривожності: до 30 балів — низька; 31-44 бала — помірна; 45 і більш — висока.

Додаток 4**“Той, що уникає конфлікту” (так, ні)**

1. Завжди програє у конфлікті
2. Вважає, що потрібно уникати конфліктів
3. Висловлює точку зору винуватим тоном
4. Вважає, що програє, якщо не погодиться
5. Дивується, чому інші його не розуміють
6. Говорить про конфлікт на стороні опонента
7. Сприймає конфлікт емоційно
8. Вважає, що у конфлікті не слід демонструвати емоції
9. Відчуває, коли потрібно зупинитися, щоб попередити конфлікт
10. Вважає, що людям важко виходити з конфліктів